

Територіальний розподіл населення і трудових ресурсів Чернігівської області: просторово-часові трансформації, зумовлені повномасштабним воєнним вторгненням

<https://doi.org/10.17721/2786-4561.2024.5.1.-10/12>

Данилевський А.М., Удовиченко В.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна,
anatolii.danylevskiy@gmail.com, udovychenko.vv@knu.ua

Анотація. Чернігівська область – третя за розмірами території у складі України, втім за чисельністю населення посідає одне з останніх місць. Вона безпосередньо зазнала повномасштабного вторгнення російських збройних формувань в Україну 24 лютого 2022 року. Це спричинило колосальні міграційні рухи населення по території країни та за її межі. У Чернігівській області вони набули однієї із найбільш загрозливих форм. До повномасштабної російсько-української війни цей регіон характеризувався депопуляцією. Це відбувалось як шляхом природнього скорочення населення, так і внаслідок його механічного руху. Безпековий фактор, що визначається близькістю до державного кордону із державою-агресором та Білоруссю, а тому високою загрозою обстрілів, кидає нові виклики регіону. Станом на 1 лютого 2022 року наявне населення області складало 957 665 осіб. Розташовувалось воно вкрай нерівномірно. Все означене зумовило вибір об'єкту дослідження, в якості якого виступають населення та трудові ресурси Чернігівської області. У представленій публікації схарактеризовано особливості їх територіального розподілу, а також зміни, котрих вони зазнали внаслідок повномасштабної російсько-української війни. В рамках дослідження було проведено збір даних про населення та трудові ресурси Чернігівської області, що передбачав здійснення обробки і формування власної бази даних. Зібрані дані було відображено у вигляді графічних матеріалів за допомогою застосування QGIS. На основі цих статистичних даних, а також відомостей із офіційних джерел, було проведено аналіз населення та наявних трудових ресурсів Чернігівської області. Досліджено просторові відмінності у можливостях щодо працевлаштування та проведено пошук чинників, що обумовлюють наявні диспропорції. Серед районів області за населенням, трудовими ресурсами та можливостями працевлаштування можна виділити три групи: перша – власне Чернігівський (займає західну частину), друга – Ніжинський та Прилуцький (південно-східна частина), третій – Корюківський та Новгород-Сіверський райони (північно-східна частина). За загальною кількістю нових вакансій у населених пунктах можна виокремити існування вісі міст Чернігів-Ніжин-Прилуки, котрі виступають центрами тяжіння трудових ресурсів регіону.

Ключові слова: населення, трудові ресурси, територіальний розподіл населення, внутрішньо переміщені особи, просторово-часові трансформації, повномасштабне воєнне вторгнення, Чернігівська область.

Territorial distribution of population and labor resources of Chernihiv region: spatial-temporal transformations induced by full-scale military invasion

Danylevskiy A., Udovychenko V.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, anatolii.danylevskiy@gmail.com,
udovychenko.vv@knu.ua

Abstract. Chernihiv region – the third largest by territory in Ukraine, ranks among the lowest population size. It directly experienced the full-scale invasion of Ukrainian territory by Russian armed forces on February 24, 2022. This led to massive migration movements within the country and beyond its borders. In the Chernihiv region, these movements took one of the most threatening forms. Prior to the full-scale Russian-Ukrainian war, this region was characterized by depopulation, which occurred both through natural population

reduction and mechanical movement. The security factor, determined by its proximity to the state border with the aggressor state and Belarus, thus posing a high threat of shelling, presents new challenges for the region. As of February 1, 2022, the population of the region was 957,665 people. This population was distributed very unevenly. All of the aforementioned factors determined the choice of the research object, which focuses on the population and labor resources of the Chernihiv region. This publication characterizes the features of their territorial distribution and the changes they undergone due to the full-scale Russian-Ukrainian war. The study involved collecting data on the population and labor resources of the Chernihiv region, which entailed processing and forming a proprietary database. The collected data was presented in the form of graphical materials using the QGIS application. Based on these statistical data and information from official sources, an analysis of the population and available labor resources of the Chernihiv region was conducted. Spatial differences in employment opportunities were investigated, and factors determining the existing disparities were identified. Among the districts of the region, three groups can be distinguished by population, labor resources, and employment opportunities: the first group includes the Chernihiv district (western part), the second group includes the Nizhyn and Pryluky (southeastern part), and the third group includes the Koriukivka and Novgorod-Siverskyi districts (northeastern part). In terms of the total number of new vacancies in settlements, the existence of the Chernihiv-Nizhyn-Pryluky axis can be highlighted, which serves as a center of attraction for the labor resources of the region.

Key words: *population, labor resources, territorial distribution of population, internally displaced persons, spatial-temporal transformations, full-scale military invasion, Chernihiv region.*

Вступ. Чернігівська область до повномасштабної війни характеризувалась однією із найскладніших в Україні демографічних ситуацій. Повномасштабне вторгнення російських збройних формувань значно загострило проблему скорочення населення та зменшення частки осіб працездатного віку, що в цілому характерно також для більшості інших регіонів України. Зважаючи на означене, актуальним стає дослідження викликів, з якими стикається регіон, для якнайшвидшого знаходження шляхів їх вирішення та втілення стратегії сталого розвитку області. Чернігівщина – область, для якої характерні внутрішньорегіональні відмінності у територіальному розподілі населення та трудових ресурсів. Прикордонні громади постійно знаходились та продовжують перебувати у зоні ризику міграції місцевого населення до сусідніх територій. Нині цей чинник посилюється фактором фізичної небезпеки й постійної загрози, що несе територіальна близькість до Росії та Білорусі. Саме це визнається як провідні фактори, що зумовлюють просторово-часові якісні трансформації місцевого населення в цілому та трудових ресурсів, зокрема. Разом з тим, результати дослідження окреслених чинників можуть бути використані для подальших досліджень регіону, а також для потреб вивчення ситуації у інших областях України, котрі межують з державою-агресором.

У працях українських демографів досліджуються причинно-наслідкові зв'язки демографічних змін, котрі відбуваються в Україні, чинники, що впливають на розселення населення, а також негативні наслідки міграційних процесів (Лібанова Е. М., Гладун О. М., Аксьонова С. Ю. та інші). Широке коло питань розглянуто у працях Афоніної О. О., зокрема, здійснено дослідження населення і трудових ресурсів Чернігівської області, виконаний аналіз тенденцій міграційних процесів у регіоні та змін структури поселенської мережі. Втім ці дослідження залишаються неповними без вивчення змін, котрих від початку повномасштабної війни зазнало населення і трудові ресурси області, а також їх територіальний розподіл.

Мета дослідження – здійснити моніторинговий аналіз просторових та часових змін у територіальній структурі населення та трудових ресурсів Чернігівської області, зумовлених повномасштабним воєнним вторгненням.

Об'єктом дослідження виступають населення та трудові ресурси Чернігівської області, а предметом – територіальні та часові аспекти розподілу населення й трудових ресурсів, а також їх зміни, що зумовлені повномасштабною війною.

Матеріали і методи досліджень. Дослідження базується на доступних статистичних даних Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Чернігівській

області, Міжнародної організації з міграції, веб-платформ з працевлаштування, відомостях від органів державної влади. Під час виконання дослідження було використано такі групи методів: теоретичні – аналізу та синтезу, метод порівняння; емпіричні – метод вивчення літератури та джерел із тематики дослідження, збору емпіричних даних, метод дослідження об'єкта в часі. За способом реалізації застосовано графічні методи (зокрема, картографічний та графічного моделювання). Методологія виконання дослідження передбачала: теоретико-методологічне обґрунтування; огляд джерел, їх аналіз та синтез здобутої інформації; збір емпіричних даних; обробку і формування власної бази даних, що містить інформацію про населення та трудові ресурси Чернігівської області; візуалізація зібраних даних шляхом побудови картографічних моделей (у середовищі QGIS) та графічних матеріалів.

Результати та їх аналіз. Чернігівщина, як і більшість регіонів України, характеризується скороченням чисельності населення та його старінням. Негативні демографічні тенденції, що властиві природному руху населення області, посилюються та ускладнюються міграційними рухами населення, котрі від 24 лютого 2022 року значно інтенсифікувалися. За більш, ніж три тижні до повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, 1 лютого 2022 року наявне населення області складало 957 665 осіб. Чернігівщина за цим показником перебувала на двадцять третьому місці серед інших областей нашої держави.

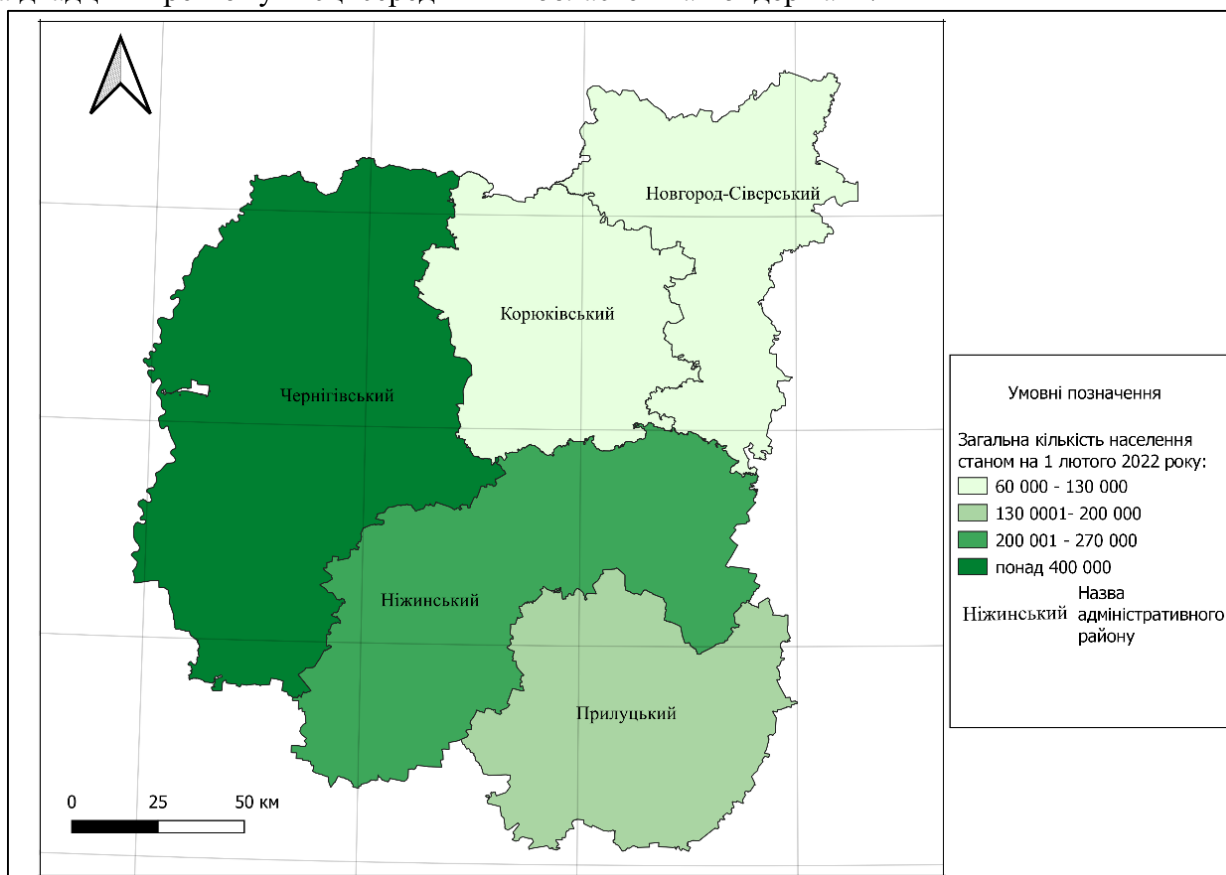

Рис. 1. Загальна кількість населення у розрізі районів Чернігівської області станом на 1 лютого 2022 року (укладено на основі даних [Головне управління статистики ..., 2023])

Варто зауважити також і те, що попри це, за площею території вона посідала третє місце (5,3 % від загальної площі території України) (Державна служба статистики України, 2023).

Окрім того, що густина населення області є низькою, територіальний розподіл населення у області є вкрай нерівномірним (рис. 1). Найбільш заселеною є західна його частина, яку займає Чернігівський район із обласним центром – містом Чернігів. Станом на 1 лютого 2022 року на цей район припадала майже половина населення регіону (444 745 осіб – 46%) (Головне управління статистики у Чернігівській області, 2023).

У Ніжинському і Прилуцькому районах, що займають південну та південно-східну частини області відповідно, сумарно проживало 38% населення (215 545 осіб та 149 094 особи відповідно).

На північну та північно-східну частину Чернігівщини, яку займають Корюківський та Новгород-Сіверський райони відповідно, припадає лише 15% населення (86 246 та 62 035 осіб відповідно).

Порівняно високі показники смертності, особливо у селах, спричиняють обезлюднення сільської місцевості Чернігівщини (Головне управління статистики... , 2023). Цьому сприяють складні умови проживання, а також низький рівень розвитку соціальної інфраструктури. У пошуках роботи працездатне населення покидало депресивні населені пункти і вирушало до міст або навіть за межі області. Осередком тяжіння робочої сили з області є місто Київ, до якого прямують значні потоки трудової міграції з Чернігівщини.

Повномасштабне вторгнення російських збройних формувань в Україну, зокрема, на територію Чернігівської області, призвело до неконтрольованих міграційних рухів серед населення регіону. У якості прикладу – наведемо місто Чернігів, в якому у січні 2022 року проживало близько 282,7 тисяч осіб. Із початком повномасштабної війни чимала кількість жителів поспіхом виїздила з міста. На момент зняття облоги Чернігова, на початку квітня 2022 року, згідно із даними мобільних операторів, у обласному центрі залишилось близько 87,5 тисяч жителів, тобто лише 30% населення (Офіційний веб-портал Чернігівської міської ради, 2023).

Після деокупації Чернігівщини розпочався процес поступового відновлення рівня чисельності населення. Він відбувався в основному за рахунок повернення осіб, що виїхали за межі області, а також прибуття внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО) з інших областей України. Станом на лютий 2023 року, відповідно до відомостей, які базуються на даних від мобільних операторів та територіальних громад, населення області складало орієнтовно 930-940 тисяч осіб (Суспільне Чернігів, 2023). Таким чином, відбулось скорочення загальної кількості жителів регіону приблизно на 17-27 тисяч. У Чернігівській області (станом на червень 2023 року) було зареєстровано близько 71,3 тисяч ВПО. Серед них на Чернігівський район припадає 45,6%, Ніжинський – 20%, Прилуцький – 13,7%, Корюківський – 11,3%, Новгород-Сіверський – 9,3% (рис. 2) (Суспільне Чернігів, 2023; ІОМ, 2023).

Переміщеними у межах регіону є 43,8 тисяч осіб. За наявними даними, у зв'язку із безпековими факторами, мешканці виїжджають переважно із населених пунктів, що межують або знаходяться поблизу кордону з білоруссю та росією. Станом на 13 жовтня 2023 року з початку року прикордонну зону Чернігівщини покинуло близько 1700 осіб (Офіційне інтернет-представництво Президента України, 2023). Передусім, це стосується громад Корюківського, Новгород-Сіверського, а також Чернігівського районів.

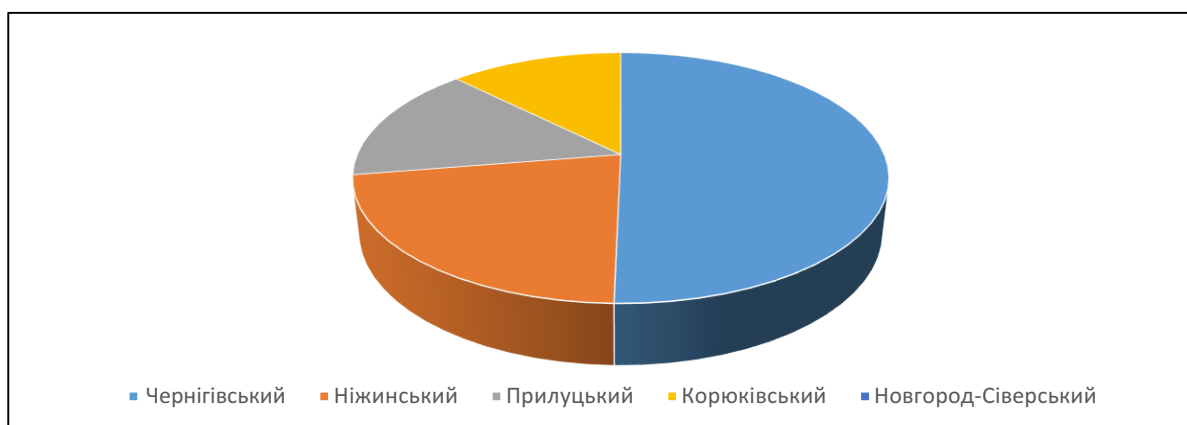

Рис. 2. Розподіл ВПО по районах області станом на червень 2023 р. (укладено на основі даних [Суспільне Чернігів, 2023; ІОМ, 2023])

Загальна кількість ВПО, що прибули до регіону з інших областей України, складає 27,5 тисяч осіб (Суспільне Чернігів, 2023). Із них, 86,2% припадає на Ніжинський, Прилуцький та Чернігівський райони. Найбільша їх кількість походить із областей, де тривають бойові дії – Луганської, Донецької та Херсонської.

На жаль, відсутні достовірні дані щодо кількості ВПО, що залишили Чернігівщину. Втім, за оцінками Міжнародної організації з міграції (станом на 25 вересня 2023 року) максимальна чисельність осіб, що повернулися до Чернігівської області складає 196 тисяч (ІОМ, 2023).

Чисельність населення, що входить у групу осіб працездатного віку, не здатне у повній мірі перекрити частину тих, хто вибуває із цієї вікової категорії. Так, на Чернігівщині, станом на січень 2022 року однією з найвищих в Україні була частка осіб віком від 65 років, та вона становила 20,3%. Разом з тим, середній вік жителів регіону склав 44 роки (Головне управління статистики ..., 2023).

Скорочення робочої сили Чернігівської області, що відбулось протягом 2019-2021 років, склало 5,9%. Загальна кількість працездатного населення зменшилась із 487 тисяч до 458 тисяч осіб у віці 15 років і більше (Головне управління статистики ..., 2023).

Відповідало загальноукраїнській тенденції також зростання безробіття серед населення працездатного віку. У період 2019-2021 років воно збільшилось на 1,8 відсоткових пункти (із 10,6% до 12,4%) (Головне управління статистики ..., 2023).

Відповідно до відомостей, котрі надає Чернігівська обласна служба зайнятості, у 2022 році в регіоні було зареєстровано 19,6 тисяч безробітних. Порівняно із попереднім, 2021 роком, відбулось зменшення кількості безробітних на 13,7% або 3,1 тисяч осіб. Протягом січня-серпня 2023 року було зареєстровано 7,3 тисяч безробітних. Попри позитивну динаміку, яку висвітлюють наведені дані, вони не відображають у повній мірі ситуацію на ринку праці регіону (Чернігівський обласний центр зайнятості, 2023). Так, у місті Чернігів, з початком бойових дій та припиненням роботи багатьох компаній у березні 2022 року спостерігався стрімкий ріст кількості активних кандидатів на нову вакансію (рис. 3). У порівнянні з попереднім місяцем означене зростання відбулося у 10,6 разів.

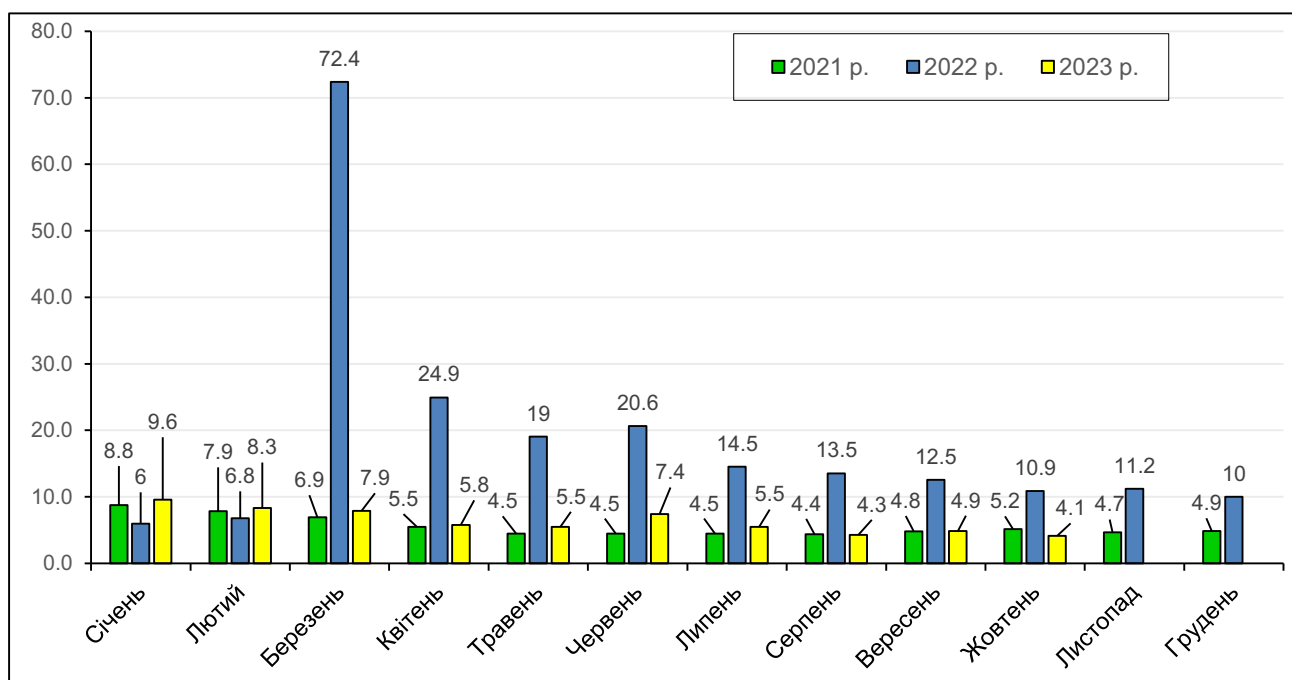

Рис. 3. Кількість активних кандидатів на нову вакансію у місті Чернігів у 2021-2023 рр.
(укладено на основі даних [Онлайн-портал Robota.ua, 2023])

Після зняття облоги міста та деокупації області почався процес відновлення роботи підприємств та повернення релокованих компаній. Втім, кількість активних кандидатів на нову вакансію залишалась високою впродовж всього року. Наближення до рівня значень, що спостерігались у відповідні періоди у 2021 році відбулось лише у квітні 2023 року. Цього ж місяця фіксувалось відновлення діяльності близько 90% підприємств Чернігівщини. Позитивним фактором впливу на це було те, що релокація компаній з регіону не носила масового характеру (Час Чернігівський, 2023).

Порівняно із Черніговом, інші населені пункти області характеризуються значно меншими можливостями для працевлаштування (рис. 4). Обласний центр і водночас найбільше місто регіону за кількістю нових вакансій значно випереджає усі інші міста та селища Чернігівської області.

Окрім Чернігова, за кількістю вакансій виділяються також міста Ніжин та Прилуки, котрі є адміністративними центрами двох південно-східних районів області. Більший обсяг пропозицій для працевлаштування зумовлений більшою кількістю суб'єктів господарювання, що розташовані у їх межах. За наявними даними (станом на 2020 рік), у Чернігові їх було – 18 501, Ніжині – 3 374, Прилуках – 3 088. На противагу цьому, у Новгород-Сіверському розташовувалось лише 580 суб'єктів господарювання (Головне управління статистики ..., 2023).

Попри певну «застарілість» наведених даних (2020 рік на противагу аналізованим 2022-2023 рр.), вони ілюструють диспропорцію, котра існувала у регіоні і вплив якої все ще зберігається. Наявна статистика по кількості нових вакансій може свідчити про поглиблення цієї **внутрішньорегіональної асиметрії**.

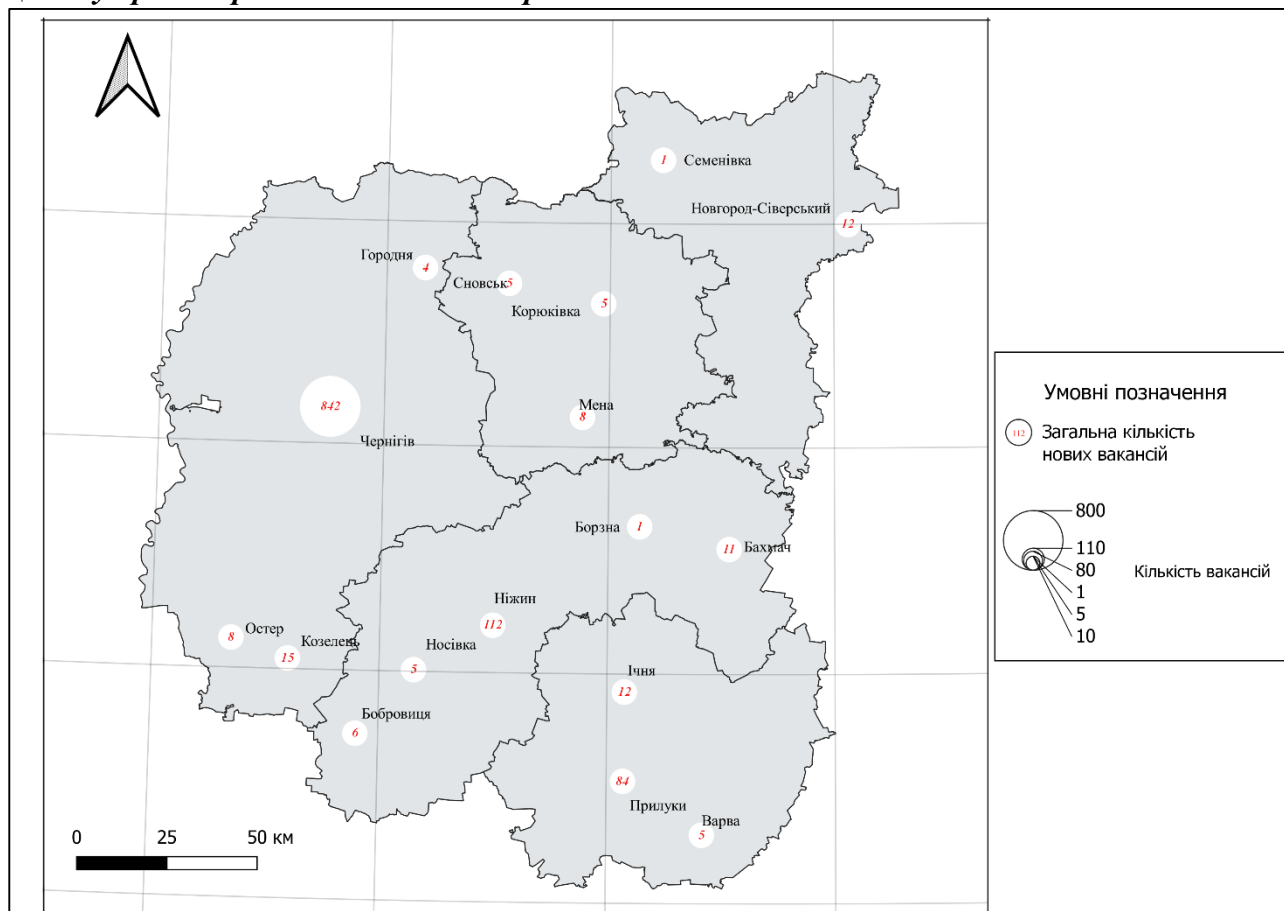

Рис. 4. Загальна кількість нових вакансій у населених пунктах Чернігівської області станом на 04.10.2023 р. (укладено на основі даних [Онлайн-портал Work.ua, 2023])

Разом з тим, особливості просторової структури й територіального розподілу населення та трудових ресурсів у Чернігівській області характеризує існування своєрідної *вісі*, що складається із міст Чернігів-Ніжин-Прилуки. Вони виступають центрами тяжіння населення регіону, зокрема, людей працездатного віку.

На районному рівні, найнижча кількість пропозицій працевлаштування характерна для Новгород-Сіверського та Корюківського районів – 2% і 3% від загальної кількості вакансій відповідно (рис. 5). За можливостями знайти роботу домінує Чернігівський район, та на нього припадає 67% вакансій. У Ніжинському районі представлені 15% доступних вакансій, у Прилуцькому – 14% від загальної кількості.

Новгород-Сіверський та Корюківський райони значно відстають за кількістю функціонуючих підприємств та зареєстрованих фізичних осіб-підприємців. У 2021 році на них сумарно припадало лише 11,3% від усіх діючих суб'єктів господарювання в регіоні (6,8% – у Корюківському; 4,4% – у Новгород-Сіверському). У той же час в Чернігівському районі знаходилось 56% суб'єктів, у Ніжинському та Прилуцькому – 18,7% і 14% відповідно (Головне управління статистики ..., 2023).

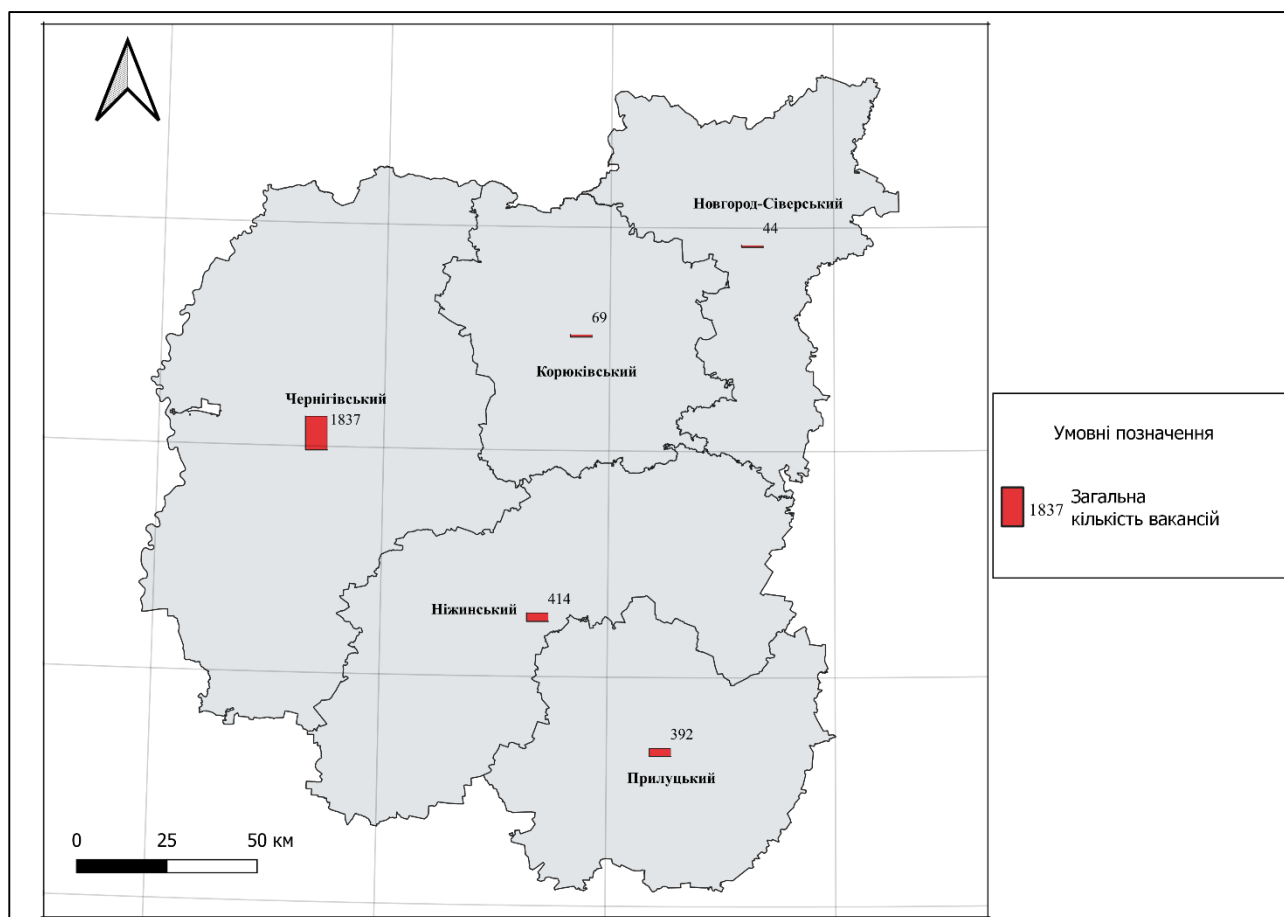

Рис. 5. Загальна кількість вакансій у розрізі районів Чернігівської області станом на 05.10.2023 р. (укладено на основі даних [Державна служба зайнятості України, 2023])

Висновки. Депопуляція у Чернігівській області має прояв через зменшення чисельності населення внаслідок низького рівня народжуваності та порівняно високого рівня смертності. Цьому також сприяє від'ємне сальдо міграції. Крім того, відбувається скорочення трудових ресурсів. Частка тих, хто входить у групу працездатного віку, не здатна у повній мірі замінити групу осіб, яка «вийшла» з групи цього віку. Відбувається зниження питомої ваги економічно активної частини населення. Все це разом негативно позначається на економічному розвитку

регіону. Економічна ситуація, складні умови проживання та відносно низький розвиток інфраструктури призводять до інтенсивних міграційних рухів, в пошуках можливостей працевлаштування, у міські населені пункти області та за її межі.

Із початком повномасштабного вторгнення збройних сил російської федерації на територію України для Чернігівщини гостро постала проблема зумовлених цим чинником міграцій. Відбулось посилення територіальних диспропорцій у розміщенні населення та трудових ресурсів регіону. І хоча відсутні достовірні дані стосовно кількості жителів, котрі покинули регіон, втім, за попередніми оцінками, протягом року (лютий 2022 – лютий 2023) із загальної кількості 957,6 тисяч осіб наявного населення, вона скоритилася приблизно на 17-27 тисяч осіб.

На прикладі міста Чернігова було розглянуто те, наскільки інтенсивно зменшилось населення із початком повномасштабної війни. Разом з тим, обласний центр є також відображенням тенденції значного скорочення доступних вакансій та значного зростання конкуренції серед шукачів роботи. Із повною деокупацією регіону й відновленням роботи компаній відбулось поступове зростання пропозицій роботодавців та зменшення конкуренції.

Найбільш населеними, із найвищими значення кількості доступних вакансій, є західна та південно-східна частини області (Чернігівський район, та Ніжинський і Прилуцький райони відповідно). Крім цього, на них припадає основна частина прибулих до області ВПО. У цих районах, за загальною кількістю нових вакансій, пропонуванних у населених пунктах, виокремлюється вісь Чернігів-Ніжин-Прилуки. Зазначені міста виступають своєрідними центрами тяжіння трудових ресурсів регіону.

Північно-східна частина області (Новгород-Сіверський та Корюківський райони), у порівнянні з іншими адміністративними районами, характеризується низькою часткою населення і трудових ресурсів. Погіршує ситуацію також те, що рух ВПО у межах регіону відбувається передусім із прикордонних громад цих районів. Посилює ці процеси нижча кількість доступних вакансій для працевлаштування порівняно із рештою адміністративних одиниць області.

З початком повномасштабного вторгнення особливо негативний вплив на населення та трудові ресурси чинить безпековий фактор, який проявляється у близькості до державного кордону із росією та білоруссю. Він також відіграє роль у їх територіальному розміщенні, оскільки висока загроза обстрілів змушує жителів залишати прикордонні громади.

В процесі створення плану розвитку територій України одним із варіантів розглядається можливість утворення карантинної зони на прикордонних територіях, а також перенесення звідти промислових об'єктів до інших областей. У випадку реалізації даного варіанту можливе посилення міграційних рухів (в тому числі, працездатного населення), як у межах області, так і до інших регіонів (ТСН, 2023).

Можливим інструментом боротьби з депопуляцією та еміграцією з області вбачається залучення якнайбільшої кількості ВПО з інших регіонів. Важливою залишається їх інтеграція в економічну та соціальну сферу життя області. Для координації спільної діяльності у цьому напрямку ймовірним варіантом є створення єдиного центру по роботі з ВПО. Він може бути організований на базі Департаменту соціального захисту населення Чернігівської ОВА та Чернігівського обласного центру зайнятості.

Список використаних джерел

- Chas Chernihivs'kyu. 90% pidpriyemstv Chernihivshchyny vidnovyly robotu i ne planuyut' relokatsiyu [90% of enterprises of Chernihiv region have resumed work and do not plan to relocate]. Retrieved from: <https://cntime.cn.ua/90-pidpriyemstv-chernigivshini-vidnovili-robotu-i-article/> (in Ukrainian)
- Chernihivs'kyu oblasnyy tsentr zaynyatosti. Sytuatsiya na rynku pratsi ta diyal'nist' Chernihivs'koyi oblasnoyi sluzhby zaynyatosti [Chernihiv Regional Employment Center. The situation on the labor market and

- the activities of the Chernihiv Regional Employment Service]. Retrieved from: <https://chg.dcz.gov.ua/analitics/65> (in Ukrainian)
- Derzhavna sluzhba zaynyatosti Ukrayiny. Yedynny portal vakansiy [State Employment Service of Ukraine. The only job portal]. Retrieved from: <https://jobportal.dcz.gov.ua> (in Ukrainian)
- International Organization for Migration (IOM). Ukrayina – opytuvannya zahal'noho naseleennya raund 14 – operatyvnyy zvit: demografichna statystyka ta heografichnyy rozpodil (3–25 veresnya 2023 roku). [Ukraine – General Population Survey Round 14 – Operational Report: Demographic Statistics and Geographical Distribution (September 3–25, 2023)]. Retrieved from: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-opituvannya-zagalnogo-naseleennya-raund-14-operativniy-zvit-demografichna-statistika> (in Ukrainian)
- International Organization for Migration (IOM). Ukrayina – Otsinka bazovoho rivnya terytoriyi (rayonnyy riven') – raund 27 (serpen' 2023) [Ukraine – Evaluation of the base level of the territory (district level) – round 27 (august 2023)]. Retrieved from: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-ocinka-bazovogo-rivnya-teritorii-rayonniy-riven-raund-27-serpen-2023> (in Ukrainian)
- Ofitsiynе internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrayiny. Rozshyrene zasidannya prezidiyi Konhresu mistsevykh ta rehional'nykh vlad pry Prezydentovi shchodo pytan' Sumshchyny ta Chernihivshchyny [Official online representation of the President of Ukraine. An extended meeting of the presidium of the Congress of local and regional authorities under the President on the issues of Sumy region and Chernihiv region.] Retrieved from: <https://president.gov.ua> (in Ukrainian)
- Ofitsiynny sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <https://ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian)
- Ofitsiynny sayt Holovnoho upravlinnya statystyky u Chernihivs'kiy oblasti [The official website of the Main Department of Statistics in the Chernihiv region]. Retrieved from: <https://www.chernigivstat.gov.ua/> (in Ukrainian)
- Ofitsiynny veb-portal Chernihivs'koyi mis'koyi rady. Mista, zruynovani viynoyu. Chernihiv [Official web portal of the Chernihiv City Council. Cities destroyed by war. Chernihiv]. Retrieved from: <https://chernigiv-rada.gov.ua/news/id-52925/> (in Ukrainian)
- Online portal Robota.ua. Retrieved from: <https://roboata.ua> (in Ukrainian)
- Online portal Work.ua. Retrieved from: <https://www.work.ua> (in Ukrainian)
- Suspil'ne Chernihiv. Skil'ky lyudey nyny prozhyvaye v Chernihovi y oblasti, ta yak zminyuvalas' demografiya protyhom roku shyrokoyi viyny [Chernihiv public broadcaster. How many people currently live in Chernihiv and the region, and how the demographics changed during the year of the general war]. Retrieved from: <https://suspilne.media/chernihiv/413517-skilki-ludej-nini-prozivae-v-cernigovi-j-oblasti-ta-ak-zminuvalas-demografia-protagom-roku-sirokoi-vijni/> (in Ukrainian)
- Suspil'ne Chernihiv. Vdesyatero bil'she, nizh do vtornhennya: na Chernihivshchyni zareestrovana ponad 71 tysyacha vnutrishn'o peremishchenykh osib [Chernihiv public broadcaster. Ten times more than before the invasion: more than 71,000 internally displaced persons are registered in Chernihiv Oblast]. Retrieved from: <https://suspilne.media/chernihiv/505957-vdesatero-bilse-niz-do-vtorgnenna-na-cernigivsini-zareestrovana-ponad-71-tisaca-vnutrisno-peremisenih-osib/> (in Ukrainian)
- Televiziynna sluzhba novyn. Hlobal'ne rozselennya ukrayintsv pislya viyny: shist' metropolisiv, de vyruvatyme zhyttya [Television news service. Global resettlement of Ukrainians after the war: six metropolises where life will explode]. Retrieved from: <https://tsn.ua/exclusive/globalne-rozselennya-ukrayinciv-pislya-viyni-shist-metropolisiv-de-viruvatime-zhittya-2424289.html> (in Ukrainian)

Надіслана до редакції: 12.05.2024р.

Прийнята до друку: 24.05.2024р